บทความพิเศษ

จากข้อมูลความรู้สู่ปัญญา

รศ.ดร.เสรี พงศ์พิศ

"สู้ด้วยยุทธศาสตร์ รบด้วยปัญญา ชนะด้วยความรู้" (ซุนหวู่)

แต่ที่จอมยุทธ "ไร้รูปแบบ" บอกไว้แบบ "สูงสุดคืนสู่สามัญ" เมื่อ 2,600 ปีก่อน ที่คนไม่ค่อยอ้างกัน คือ "สุดยอดจอมยุทธ คือ คนที่รบชนะโดยไม่ต้องรบต่างหาก"

เรียนรู้เรื่องข้อมูล

เมื่อ 40 กว่าปีก่อน ขณะที่เป็นอาจารย์ประจำที่ธรรมศาสตร์ ผมไปช่วยงาน "สภาคาทอลิกแห่งประเทศไทยเพื่อการพัฒนา" (CCTD) งานหนึ่งในสำนักงานที่ผมเกี่ยวข้อง คือ "ทำข้อมูลและสื่อ" ทำเอกสารโครงการ สรุปประสบการณ์การทำงาน

ทำวารสาร "สังคมพัฒนา" รายเดือน ทำสไลด์ ไปฉายในงานการสัมมนา ฝึกอบรม ทำหนัง "ประชาชนนอก" (มานพ อุดมเดช กำกับ) ที่ถูกเซนเซอร์ห้ามฉายในโรง ข้อหา "ปลุกระดม"

อีกวิธีหนึ่ง คือ การตัดข่าว บทความจากหนังสือพิมพ์ แล้วแยกเป็นหมวดหมู่ เป็นแฟ้ม ปลายปีพบว่า มีแฟ้มข้อมูลมากมายจนไม่มีที่เก็บ เป็นการทำข้อมูลแบบ "ห้องสมุด" ไม่ใช่ทำข้อมูล "เพื่องาน" ไม่มีผู้ใช้ จึงต้องเอาไปชั่งกิโลขาย

ข้อสรุป คือ ยังไม่เข้าใจว่า ควรทำข้อมูลไปเพื่ออะไร เชื่อจริงว่า "ข้อมูลคืออำนาจ" แต่ไม่รู้ว่าจะทำแบบไหน ใช้อย่างไรจึงจะ "มีอำนาจ"

ผมส่ง "สุรเชษฐ เวชชพิทักษ์" ไปโรม ร่วมการฝึกอบรมเกี่ยวกับการทำข้อมูลอย่างเป็นระบบแบบทันสมัย "คอมพิวเตอร์ทำมือ" คือการทำกระดาษเจาะรู เพื่อจัดระบบข้อมูลให้เร็วขึ้น เพราะตอนนั้น คอมพิวเตอร์ตั้งโต๊ะยังไม่มี หรือมีแต่จำกัดและแพงมาก

การไปอบรม 3 เดือนทำให้สุรเชษฐ ซึ่งจบนิเทศศาสตร์ จุฬาฯ ได้เพิ่มวิทยายุทธในเรื่องข้อมูล ไม่เพียงแต่วิธีการทำ แต่เป้าหมายในการทำ และการนำไปใช้จริงให้เกิดการเปลี่ยนแปลง (เพราะที่โรมนั้น เป็นศูนย์เอกสารเพื่อการพัฒนาโลกที่สาม)

ข้อมูลคืออำนาจจริง

กลางปี 2528 ผมออกจากสภาคาทอลิกฯ พร้อมกับเพื่อนหลายคนที่มีแนวคิดเดียวกัน เริ่มทำโครงการพัฒนาตามแนวคิดแนวทางของตนเอง ด้วยการสนับสนุนจากองค์กรทุนเพื่อการพัฒนา พันธมิตรทางยุทธศาสตร์ที่เยอรมัน ฝรั่งเศส และเนเธอร์แลนด์

เราทำโครงการเล็กๆ 2 โครงการ คือ "ศูนย์เอกสารเพื่อการพัฒนาชนบท" (Rural Development Documentation Centre : RUDOC) กับ "โครงการส่งเสริมสถาบันหมู่บ้าน" (Village Institution Promotion : VIP)

เป็นสองโครงการเล็กที่ "คิดใหญ่-ทำใหญ่" ทำข้อมูลเริ่มจากการสืบค้นจากสื่อ จากหน่วยงานราชการในพื้นที่ แล้วลงไปค้นหาข้อมูลโดยตรงในพื้นที่ แล้วนำข้อมูลผู้รู้ ปราชญ์ชาวบ้าน ประสบการณ์ชุมชน มาประมวล วิเคราะห์ สังเคราะห์ เผยแพร่กลับไปยังชุมชน จนกลายเป็นเครือข่ายแลกเปลี่ยนเรียนรู้

แนวคิดการพัฒนาฐานคิดเพื่อทำฐานข้อมูล

เมื่อปี 2524 สภาคาทอลิกฯ ได้จัดการสัมมนาที่สวางคนิวาส เรื่อง “วัฒนธรรมกับการพัฒนา” เชิญผู้นำชุมชน นักวิชาการ นักพัฒนา พระนักพัฒนา กว่าร้อยคนมาแลกเปลี่ยนแนวคิดและประสบการณ์ ซึ่งนับเป็นจุดเปลี่ยนสำคัญของการพัฒนาชุมชนและสังคมในเมืองไทยก็ว่าได้

จากนั้น ได้มีการสรุปว่า ทำไมเราจึงทำการพัฒนาแบบล้มเหลว โดยตั้งคำถาม 25 ข้อแบบวิพากษ์ตนเอง พบว่า เราทำงานแบบ “เอาเงินนำหน้า ปัญญาตามหลัง” ไม่ได้เข้าใจชาวบ้าน ไม่เข้าใจชุมชน ไม่รู้เรื่องวัฒนธรรม วิถีชีวิต ปัญหาและภูมิปัญญาของพวกเขา

พวกเราเอ็นจีโอวิจารณ์หน่วยงานรัฐว่าไปทำงานพัฒนาแบบครอบงำชาวบ้าน สั่งการจากบนลงล่าง แต่เอ็นจีโอเองก็ไม่ได้ต่างกัน คิดว่าตนเองรู้ดีกว่า เก่งกว่า เพราะจบมหาวิทยาลัย เพราะมีทุนทำโครงการ ทำตัวเป็นลูกหลานชาวบ้าน ไปกินไปนอนในชุมชน แต่ที่สุด โครงการหมด เงินหมด ก็ทำโครงการใหม่

การวิพากษ์ตนเองทำให้เรา “กลับลำ” (ปรับไมน์แซ็ด) หันไปศึกษาวัฒนธรรมชุมขน นั่นคือวิธีการพัฒนาที่เรียกว่า “สังคม-วัฒนธรรม” (Socio-cultural approach) ไปเรียนรู้เรื่องภูมิปัญญาชาวบ้าน

นั่นคือที่มาของการศึกษาประวัติศาสตร์ชุมชน ทุนชุมชน เรื่อง “คืนสู่รากเหง้า” และ “การถอดรหัสภูมิปัญญา” (ท่านที่ติดตามงานเขียนของผมคงจำได้ว่า ผมเล่าเรื่องไปพบพ่อปรีชา พิณทองที่อุบลฯ พระเทพโมลีที่ธาตุพนม ไปเรียนเรื่องผีกับคุณหมอสงัน สุวรรณเลิศ ฯลฯ)

และนั่นคือที่มาสาเหตุที่ผมออกมาจากสภาคาทอลิกมาก่อตั้งองค์กรพัฒนาเอกชนเอง 2529-2530 ก่อนที่จะรวม 2 โครงการดังกล่าว เพิ่มส่วนงานที่ 3 คือ งานวิจัยชุมชน ในปี 2531 เป็นมูลนิธิหมู่บ้าน

ยุทธศาสตร์พัฒนาด้วยข้อมูลและความรู้

มูลนิธิหมู่บ้านมีพิธีเปิดเมื่อต้นเดือน กรกฎาคม 2531 ที่สำนักงานเล็กๆ เป็นตึกแถว 4 ชั้นในหมู่บ้านวิภาวดี ซอย 2 (มหาวิทยาลัยหอการค้าไทย) ถนนวิภาวดีรังสิต

คุณหมอประเวศ วะสี ได้กราบนิมนต์สมเด็จพระสังฆราชและท่านอาจารย์สัญญา ธรรมศักดิ์ มาเป็นประธานในพิธีเปิด ซึ่งทำแบบเรียบง่าย มีผู้นำชุมชน พระนักพัฒนา นักวิชาการ นักพัฒนามาร่วมนับร้อย

จากนั้นไปขอยืมห้องประชุมมหาวิทยาลัยหอการค้าไทยให้คุณหมอประเวศ ปาฐกถาเรื่อง “ทิศทางไทย” ตอนเย็นมีพิธีเปิดแบบพื้นบ้านโดยพ่อจารย์ทองดี นันทะ จากขอนแก่นเป็นประธานพิธีบายศรีสู่ขวัญ

อยากสรุปว่า หัวใจของงานมูลนิธิหมู่บ้าน คือ “งานข้อมูล” แต่เป็นข้อมูลที่เกิดจากชุมชน แล้วกลับไปหาชุมชน เป็นปฏิสัมพันธ์ต่อกันไปมา โดยทั้ง 3 หน่วยในมูลนิธิ (RUDOC, VIP และฝ่ายวิจัย) ทำงานประสานเพื่อให้ข้อมูลกลายเป็นพลังเปลี่ยนแปลงสังคม

“จากไพร่หนีนายถึงธนาคารแหล่งขุนเขา” ที่คีรีวง งานวิจัยที่แวงน้อย และที่หางดง ล้วนมีลักษณะการวิจัยร่วมกับชุมชนเพื่อค้นหาศักยภาพและทุนของชุมชนเพื่อการพัฒนาตนเองและพึ่งตนเอง

ในปี 2530 เราได้ร่วมมือกับ “วิทยาลัยครู” บางแห่งเพื่อทำงานวิจัยและพัฒนาชุมชนบนฐานวัฒนธรรม อันเป็นที่มาของ “อินแปง” “กะเลิง” ที่กุดบาก และ “ชาวโส้” ที่กุสุมาลย์ สกลนคร “ชาวกุย” ที่พลับพลาชัย บุรีรัมย์ และชาวบน ที่เทพสถิต ชัยภูมิ เป็นงาน “วิจัยและพัฒนา” ด้วยแนวคิดของเปาโล แฟรร์

งานข้อมูลนำไปสู่การเกิดเครือข่ายผู้นำชุมชน ที่สงขลา นครศรีธรรมราช สกลนคร บุรีรัมย์ นครราชสีมา ขอนแก่น มหาสารคาม และสานเป็น “เครือข่ายภูมิปัญญา” ระดับชาติ ประสานร่วมมือกับเครือข่ายอื่นๆ ทางภาคเหนือ เช่น ที่น่าน ที่เชียงราย โดยองค์กร มูลนิธิในท้องถิ่น มีการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ด้วยกัน

เครือข่ายเหล่านี้เกิดจาก “ข้อมูล” ที่เราได้สืบค้น วิเคราะห์ สังเคราะห์ ให้เป็นแนวคิด แนวทางเพื่อการเปลี่ยนแปลง

สุรเชษฐ เวชชพิทักษ์ เป็นหัวเรือใหญ่ในการทำข้อมูล สืบค้นหาภูมิปัญญา ผู้รู้ ผู้นำ กิจกรรม โครงการดีๆ ในท้องถิ่น ไม่ใช่เพื่อ “เก็บไว้” แต่เพื่อเผยแพร่กลับไปให้ชุมชนใช้ประโยชน์ เช่น ข้อมูลผู้รู้ปราชญ์ชาวบ้านที่เก่งการรักษาวัวควาย ทำให้คนในท้องถิ่นได้พึ่งพาอาศัย

จึงมีทั้งความรู้วิถีชีวิต เทคนิค การปฏิบัติ เผยแพร่ทางวารสาร “หมู่บ้าน” รายปักษ์ ต่อมารายเดือน เช่น การแก้ปัญหาขาดแคลนน้ำกินน้ำใช้ การขุดบ่อน้ำแบบง่ายและประหยัด งานหัตถรรม ธุรกิจชุมชน ฯลฯ

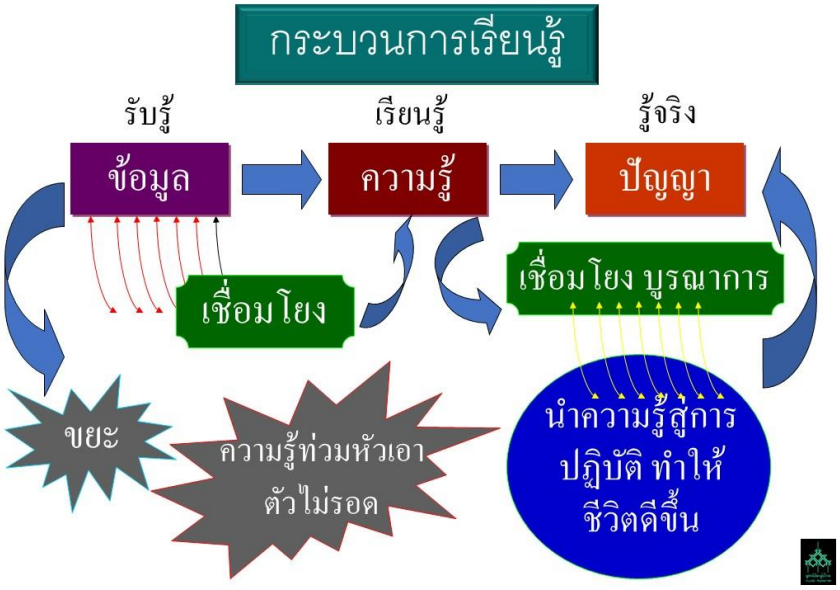
หนังสือเล่มเล็กชื่อ “ปลูกกินก็ได้ ปลูกขายก็ดี” ที่มูลนิธิหมู่บ้านรวบรวมข้อมูลจาก “การทำจริง” ของชาวบ้าน พบปัญหาและแก้ไข จัดการอย่างไร ไม่ใช่ข้อมูล “เทคนิค” แห้งๆ ที่มีมากมายในตลาด เป็นหนังสือที่แพร่หลายมาก (ไปงานสัปดาห์หนังสือไม่กี่ปีก่อนยังได้ยินประกาศในงานหาหนังสือเล่มนี้หลังจาก 30 ปี ข้อมูลความรู้ดีๆ ไม่มีวันเก่า)

งานข้อมูลของมูลนิธิหมู่บ้านเป็นที่รู้จักกว้างขวาง จน มสธ. นำไปออกข้อสอบปรนัยว่า ที่ใดมีข้อมูลหมู่บ้านมากที่สุด (ประมาณนั้น) และสภาการศึกษามาข้อซื้อข้อมูลไป 4 แสนบาท โดยยังให้เราใช้ได้

นอกจากหนังสือพ็อคเก็ตบุ๊กประสบการณ์ชีวิตของชาวบ้านและชุมชน มูลนิธิหมู่บ้านยังได้ทำรายการสารคดีทีวีชื่อ “สร้างบ้านแปงเมือง” โดยมานพ อุดมเดช เป็นผู้กำกับ เป็นการเสนอ “ภูมิปัญญาชาวบ้าน” ก่อนที่ต่อๆ มาจะมีรายการคล้ายกันในทีวีช่องต่างๆ ผู้คนเริ่มสนใจภูมิปัญญาท้องถิ่น

เราได้รับการสนับสนุนทุนจากบริษัทมรกต น้ำมันพืช ซึ่งเป็นผู้ริเริ่มโครงการ “คนดีศรีสังคม” ร่วมกับมูลนิธิหนังสือพิมพ์ไทยรัฐ ที่ได้ชวนมูลนิธิหมู่บ้านให้ทำโครงการนี้ เพราะมี “ข้อมูล” คนดีในท้องถิ่น

เรื่องสารคดีทีวีนั้น ผมต้องไปตอบคำถามของคณะกรรมการเซนเซอร์สื่อภาพยนตร์และวิดิทัศน์ ที่ขอให้แก้คำว่า “แปงเมือง” เป็น “แปลงมือง” ซึ่งเป็นคำพังเพยในท้องถิ่นอีสานและภาคเหนือ ที่หมายถึง “สร้างบ้านสร้างเมือง” คำว่า “แปง” แปลว่า “สร้าง-ซ่อม-แต่งเติม” คณะกรรมการยอมรับคำชี้แจง แต่ให้มีคำอธิบายตอนต้นรายการว่าทำไมจึงเขียนว่า “แปงเมือง”

ภาพ 1 กระบวนการเรียนรู้

ภาพ 2 พิธีเปิดมูลนิธิหมู่บ้าน 4 กรกฎาคม 2531 ท่านอาจารย์สัญญา ธรรมศักดิ์ คุณหมอประเวศ วะสี คุณหมอกระแส ชนะวงศ์ (ประธานมูลนิธิ)